

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РІВЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Ларченко М.Л.

кандидат політичних наук

доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

Етнічні стереотипи являють собою спрощене, емоційне уявлення особи або групи щодо представників тієї або іншої етнічної спільноти. Вони визначають симпатії та антипатії, що виникають в процесі міжетнічної комунікації. У запропонованій статті автор аналізує особливості формування та шляхи розповсюдження негативних етнічних стереотипів, а також наслідки їх впливу на соціальну поведінку. Дослідження цього явища дозволяє також визначити рівень національної толерантності в поліетнічному суспільстві.

Этнические стереотипы представляют собой упрощенное, эмоциональное представление индивида или группы по отношению к представителям той или иной этнической общности. Они определяют симпатии и антипатии, которые возникают в процессе межэтнической коммуникации. В предложенной статье автор анализирует особенности формирования и пути распространения негативных этнических стереотипов, а также следствие их влияния на социальное поведение. Исследование данного феномена позволяет также определить уровень национальной толерантности в полиэтничном социуме.

Ключові слова: національна ідентичність, національна толерантність, етнічний стереотип, національна меншина, засоби масової інформації

Актуальність теми. Конфлікти у сфері міжетнічних взаємин не в останню чергу пов'язані з проблемою адекватного сприйняття етноісторичних спільнот одна одною. Виступаючи частиною групи, взаємодіючи зі «своїми», індивід може нейтрально, підозріло або навіть вороже ставитись до «чужих», тобто представників інших етнічних груп, які є носіями відмінних культурних та поведінкових рис. Етностереотипи визначають характер міжетнічної взаємодії, готовність індивіда до зближення або відторгнення осіб іншої національності. Формування та масове розповсюдження негативних психологічних установок, стереотипів та настроїв значно ускладнює комунікацію, сприяючи поширенню ксенофобії та етнічної упередженості, провокуючи (або загострюючи вже існуючі) конфлікти на міжнаціональному ґрунті. Отже, дослідження особливостей формування та наслідків впливу етнічних стереотипів, динаміки рівня національної толерантності, є одним з ключових наукових завдань, особливо в умовах багатоетнічного соціуму.

Ступінь наукової розробленості теми. При вивченні феномену етнічних стереотипів доцільним видається застосування міждисциплінарного підходу, оскільки це явище досліджується в річищі багатьох суспільних наук: етнополітології, етносоціології, етнічної психології тощо. Цим, власне, і викликана наявність значного наукового доробку в цій галузі. Значний внесок у дослідження проблеми етнічних стереотипів та процесу стереотипізації зробили такі західні вчені як У. Ліпман, А.Теджфел, Г. Олпорт, Т.А. Ван Дейк, у працях яких розглядаються сутність й причини виникнення стереотипів, їх види та соціальні функції, а також наслідки впливу на масову свідомість. Серед дослідників етнічних і расових відносин й, зокрема, етнічних упереджень як їх складових, слід згадати Е. Сміта, Е.Гіденса, І.Валлерстайна, Б.Андерсона, Д.Ротшильда, Ю.Габермаса, Е.Гобсбаума, Ф.Гекмана та інших. Детальну розробку проблем нації, етногенезу знаходимо в роботах російських мислителів Ю.Бромлея, І. Кона, Ю. Платонова, Л.Дробіжевої, Г. Солдатової, Т. Стефаненко. В Україні проясненню феномена національної ідентичності, трансформаційним процесам у сфері міжетнічних відносин присвячені дослідження таких провідних науковців як В.Євтух, І.Кресіна, Л.Нагорна, О.Картунов, В. Котигоренко, О. Кривицька, Н.Черниш, В.Арбеніна тощо. Н.Паніною, Є.Головахою, В.Паніотто періодично проводяться соціологічні дослідження з метою аналізу рівня національної толерантності, динаміки ксенофобії та антисемітизму.

Джерельною базою також слугували публікації у періодичній пресі (зокрема, журналах «Український тиждень», «Коментарі», «Главред», газетах «День» та «Дзеркало тижня» тощо).

Мета статті полягає у з'ясуванні основних шляхів та особливостей формування негативних етнічних стереотипів (на прикладі полі етнічних держав) та визначення рівня їх впливу на міжнаціональні відносини.

Вклад основного матеріалу. Одним із критеріїв об'єднання індивідів у соціальні групи виступає їх етнічна приналежність, тобто здатність ідентифікувати себе як представника певного народу-етносу, формувати образи інших етнічних груп. В поняття етнічної ідентичності зазвичай вкладаються спільні риси культури, побуту, релігійні цінності, мовні орієнтації, особливості соціально-економічного, політичного життя тощо. Етнічність і є тим специфічним і неповторним, що

притаманне саме цій спільноті й відрізняє її від інших. На думку російського історика Л.Гумильова, етнічні спільноти різняться й певними стереотипами поведінки, які являють собою норму відносин як між членами одного етносу, так й етносів між собою. Компліментарність, що виникає в процесі їх безпосередньої взаємодії, в разі позитивного взаємоприйняття сприяє етноутворенню, у протилежному ж випадку може призвести до взаємознищення (або винищення одного етносу іншим) через набуття форм ксенофобії та геноциду [1, 257].

Отже, диспозиція особи і групи в міжетнічних стосунках багато в чому залежить від сформованих психологічних установок. Їх можна визначити як «установки на взаємодію (позитивну або негативну) з іншими етнічними спільнотами в будь-якій сфері життєдіяльності і у будь-якому вигляді – від особистого спілкування з особами інших національностей до сприйняття явищ, елементів історії, культури, типів соціально-економічного розвитку або інших цивілізаційних форм» [2, 27]. Стереотипи займають серед них ключове місце і виражають емоційно-оцінювальне ставлення до представників відповідного етносу.

Поняття «соціальний стереотип» вперше застосував американський журналіст і соціолог У.Ліпман в своїй роботі «Суспільна думка» (1922р.) і визначив його як «упорядкований, схематичний, детермінований культурою образ світу, що склався у свідомості індивіда, який активно впливає на сприйняття людей та подій» [3, 59]. Різновидом соціального виступає стереотип етнічний: це «спрощений, схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ етнічної групи, який легко розповсюджується на всіх її представників» [4, 121]. Внаслідок формування щодо інших спільнот стійких образів «зовнішнього ворога» або «недружнього сусіда», міжетнічні відносини набувають вираженого конфліктного характеру, виникає відповідна емоційна налаштованість. В цьому контексті варто згадати російського філософа М.Бердяєва, який вважав, що навіть генетично та історично споріднені народи-етноси досить часто «схильні до войовничого кофлікування та взаємної агресії» [5, 88].

Як правило, він фіксує емоційно-оцінювальне ставлення до членів відповідного етносу. Але далеко не завжди вони містять об'єктивні оцінки.

На думку британського психолога А.Теджфела, етнічні стереотипи виконують важливу соціальну функцію: з одного боку, вони виступають чинником консолідації, згуртованості етнічної групи («ми – хороші», «вони – погані»), з іншого – за їх допомогою можна пояснити (а головне – виправдати) свою поведінку щодо інших етнічних спільнот [6, 42]. Такий підхід може бути дуже вигідним для політичної еліти, яка у такий спосіб знімає з себе будь-яку відповідальність і легітимізує свої подальші дії.

Отже, спробуємо визначити, які саме чинники сприяють формуванню, розповсюдженню й закріпленню у масовій свідомості негативних етнічних стереотипів, які, власне, і виступають продуктом міжетнічної взаємодії. По-перше, це дія механізмів історичної пам'яті. Стосунки між етнічними групами визначаються не лише інтересами та обставинами сьогодення, вони мають і власну передісторію. Е.Сміт, досліджуючи феномен національної ідентичності, зазначав, що поряд з іншими особливими ознаками, етнос як окрему спільність людей визначають спільні міфи та спогади. Він вводить у науковий обіг поняття «етноісторії», яку тлумачить як пам'ять про спільне минуле та його інтерпретацію представниками певного етносу [7, 169]. Уявлення про інші етнічні групи складаються роками, в процесі безпосередньої взаємодії. Збройні конфлікти, колонізація або анексія території, спроби мовної або культурної асиміляції, факти геноциду або масової депортації – все це залишає свій відбиток в історичній пам'яті народу, а спогади про минулі образи постійно її підживлюють. Досить часто реальні історичні факти, їх достовірність взагалі не беруться до уваги.

Так, після хвилі збройних міжетнічних конфліктів, що прокотилися пострадянським простором в кінці 80-х на початку 90-х років ХХ ст., взаємна агресія й досі спостерігається у стосунках між вірменами та азербайджанцями, що є наслідком і досі нерегульованого конфлікту у Нагірному Карабасі; між осетинами та інгушами, коли останніх звинувачують у вже непоодиноких терактах у Беслані та Владикавказі; інгушами та росіянами внаслідок сталінської депортації 1944р.; киргизами та узбеками через масову різанину у Ферганській долині тощо. Можна згадати й тривалу історичну ворожнечу між вірменами та турками з приводу небажання останніх визнавати факт геноциду проти вірменського народу (навіть під тиском міжнародної спільноти). Причиною напруження відносин між Україною та Польщею став «історичний спадок» 1943-1944 рр., коли відбулася взаємна різанина на Волині: ОУН-УПА з українського та «Армія Крайова» з польського боку.

Деяким історичним подіям може надаватися особливе, символічне значення. Гостру дискусію й суспільне протистояння у 2008р. спричинило підтримане обласною радою рішення про відновлення пам'ятних знаків Угорської імперії на території Закарпаття: орла-турула в Мукачівському замку та пам'ятника на Верецькому перевалі, звідки почалося масове розселення угорського народу та формування його державності. Низкою українських націоналістичних організацій (зокрема, крайовою організацією ОУН, ВО «Свобода») це було сприйнято як акт «історичної агресії» сусідньої держави та неформальне визнання Закарпаття угорською землею. В середовищі кримських татар протестні настрої були спровоковані встановленням монументу Катерині II у Севастополі.

У більшості пострадянських країн все більшої інтенсивності набувають спроби по-новому переписати й витлумачити власну історію. Таке повторне її «здобуття» може сприяти відновленню міжетнічних протиріч і підсиленню дії негативних психологічних стереотипів. У кожній із сторін з'являється власна історія, з якої дістаються відповідні уроки. На думку етносоціолога В.Середа, в нашій державі існують «українська» та «радянська» моделі національного минулого і саме в цьому питанні є найбільше проблем для єдності нації, адже ті, хто на Заході вважається героями, на Сході – антигероями [8, 99]. Наочно це можна проілюструвати недавнім рішенням Вищого адміністративного суду про незаконність указів колишнього Президента України В.Ющенка щодо присвоєння головнокомандувачу УПА Р.Шухевичу та провіднику ОУН С.Бандері звання Герой України. Гострі дискусії в українському соціумі викликає також питання щодо заборони використання радянської символіки. Їх наслідком стали масові зіткнення між представниками проросійських і націоналістичних організацій у Львові навесні-влітку 2011 року під час святкування чергової річниці Великої вітчизняної війни. Прагнення створити систему нових чи оновлених історичних міфів, що мають стати духовною підвалиною так званої «нової державності», можна спостерігати і з боку російської політичної верхівки. Неоднозначно, наприклад, можна сприймати нещодавній висловлювання В.Путіна щодо ролі України у Другій світовій: мовляв, і без її допомоги Росія самотужки цю війну виграла б.

Як зазначає український етноконфліктолог В.Котигоренко, «національний міф, який легітимізує претензії спільноти на державність, культурну окремішність, високий політичний статус, завжди базується на стерео типізації й нетерпимості до будь-яких альтернатив. Множинний стан колективної пам'яті, який характеризується контраверсійністю в оцінках минулого, неминуче продукує множинну ідентичність» [9, 92].

Наступним чинником, що сприяє формуванню негативних стереотипів, є зростання кількості нелегальних мігрантів. На сьогоднішній день ця проблема притаманна більшості країн світу, що свідчить про її глобальний характер. Коли на території проживання одного етносу тривалий час відбувається міграція представників іншого, це призводить до утворення значної кількості етнічних діаспор (як традиційних, так і новітніх), що сприймається корінним населенням як загроза їх національно-культурній ідентичності та безпеці подальшого існування.

До останнього часу у Західній Європі був поширений курс на політику мультикультуралізму, який взяли за основу більшість держав. Введено у міжнародний вжиток ще у 50-х роках ХХ ст., це поняття символізує успішне співіснування різних культур в рамках однієї держави та недопущення будь-якої дискримінації у міграційній сфері. Але внаслідок такої «гостинності» країни ЄС стали надзвичайно привабливими для мігрантів з усього світу. Донорами зазвичай виступають країни Близького Сходу, Північної Африки, Латинської Америки та Східної Європи. За неофіційними даними, лише у Євросоюзі проживає близько 30 млн. мігрантів. Значна їх кількість зосереджена у Німеччині, Франції, Великобританії, Швейцарії, Канаді. За останнє десятиріччя кількість іммігрантів, які щороку прибувають в країни ЄС, збільшилась більше ніж утричі (на Німеччину, Іспанію, Великобританію, Італію та Францію припадає 75% від іноземців, що мешкають у ЄС [10, 58].

За рахунок мігрантів відбувається кількісний приріст населення, на іноземній робочій силі тримаються цілі галузі виробництва. Не винятком є і країни пострадянського простору. Але переселенці, користуючись широко наданими державою соціальними пільгами, далеко не завжди вважають за потрібне інтегруватися в соціум й дотримуватись існуючих у ньому цінностей, норм та встановлених правил поведінки. Особливо ця риса є характерною для вихідців з мусульманських країн, для яких вимога збереження традиційного для них способу життя може бути лише прикриттям у боротьбі за сфери впливу. Заворушення, які час від часу спалахують у великих європейських містах про це досить яскраво свідчать.

У 2010 р. за ініціативою Народної партії Швейцарії та християнських активістів був прийнятий закон про заборону будівництва мінаретів, оскільки це чужий елемент для традиційної швейцарської культури. На думку більшості населення, їх масове спорудження призведе до ісламізації країни й домінування шаріату над фундаментальними релігійними цінностями і нормами світського життя. В мусульманському ж світі це політичне рішення було сприйнято як таке, що обмежує реалізацію релігійних прав і свобод людини. З протестами виступили послі 56 ісламських держав.

Відлуння подібних настроїв можна спостерігати і в Україні: влітку 2011 р. у м. Хмельницькому, де проживає близько 2 тис. мусульман, була проведена акція протесту проти будівництва у місті мусульманської мечеті. За словами її ініціаторів, збільшення кількості мігрантів зі Сходу призведе до збільшення кількості терактів. Постала нагальна потреба захисту православ'я від «мусульманських екстремістів».

У Франції, де мешкає найбільш чисельна в Європі мусульманська спільнота (близько 5 млн. осіб), у 2010 р. було офіційно заборонено носіння одягу, що закриває обличчя у державних школах та інших публічних місцях. В разі порушення цієї вимоги передбачено грошовий штраф і примусовий курс громадянства з поясненням світських принципів французької державності. Подібні рішення були прийняті й в Бельгії, Нідерландах, Італії та деяких землях Німеччини. Це рішення

викликало протест з боку мусульманської громади. Ряд політичних партій Великобританії також виступають з ініціативою заборонити мусульманський жіночий одяг як такий, бо він є символом розділення країни і є потенційною загрозою внутрішній безпеці. В Австрії та Швейцарії незабаром також планують ввести заборону на хіджаб у громадських місцях. Подібні рішення спровокували у європейському політикумі дебати про неможливість інтегрувати у соціум найбільший прошарок іммігрантів через релігійні розбіжності між християнами та мусульманами. Все частіше можна почути висловлювання, що Європа знаходиться під загрозою «повзучої ісламізації».

З іншого боку, мігранти використовуються як ефективне знаряддя боротьби за електорат і є засобом підвищення популярності окремих політичних лідерів (що можна було спостерігати на прикладі французького президента Н.Саркозі). Об'єктом уваги з боку держави стали роми (цигани), збільшення кількості яких, на думку офіційної влади, сприяє підвищенню рівня злочинності та криміналізації суспільства, викликаючи загрозу громадському порядку. Підставою для їх депортації стали циганські погроми у містах Сент-Еньян та Англет, що викликали масові заворушення. Подібні інциденти відбувались і в інших частинах Франції. В першу чергу виселенню підлягали іммігранти з країн Східної Європи (Румунії та Болгарії), яких було депортовано до місць їх попереднього проживання. Проголошена ініціатива Парижу викликала протест як з боку циганських громад, так і правозахисних організацій: роми – такі ж повноправні громадяни, як і усі інші, тому неправомірно піддавати їх дискримінації. Президента Саркозі звинуватили у расизмі та ксенофобії. Та, не дивлячись на це, «табірну війну» підтримала переважна більшість населення. Зріс також і особистий рейтинг голови держави. Кілька років тому подібні «заходи безпеки» були вжиті Італією, в яких так звані кочівники були описані як загроза для національної безпеки: європейське суспільство не хоче бути толерантним стосовно злочинності та антисоціальної поведінки.

Кризу політики мультикультуралізму як ідеї мирного співіснування різних культур можна спостерігати і в Німеччині. Гостру дискусію викликала книга політика й економіста Т.Саррацина «Самогубство Німеччини», в якій йде мова про мігрантів (переважно арабів та турків) й ті численні загрози, які вони становлять для німецької ідентичності. Особи з іншого культурного середовища інтегруються до соціуму важко, тому додаткові мігранти нікому не потрібні. Але, навіть розуміючи «вибуховоподібний» потенціал таких висловлювань, офіційна влада країни визнає: спроба побудувати мультикультурне суспільство в Німеччині «повністю зазнала провалу». Все більшої популярності в Європі набувають заклики радикальних політичних сил до примусової депортації та остаточної заборони міграції. На сьогоднішній день, на думку науковців, більш доцільним видається застосування практики іммігрантського договору, коли людина погоджується на прийняття базових цінностей країни проживання і відмовляється від тих культурних та релігійних принципів, які протирічать укладу її нової батьківщини.

Міграційне питання є гострим і для держав пострадянського простору. Україна, зокрема, взагалі сприймається мігрантами як транзитна територія на шляху «до багатой Європи». З 1 січня 2010р. набула чинності угода про реадмісію між нашою державою та Євросоюзом, що передбачає повернення значної кількості незадокументованих мігрантів, які потрапили до ЄС з української території. Крім України такі ж угоди були заключені з Росією, Молдовою тощо [11, 26].

Між тим, посилення міграційних процесів, утворення значної кількості етнічних діаспор на території України й відсутність дієвих механізмів їх соціально-культурної інтеграції породжують ще одну проблему: зростання так званої «етнічної злочинності» - активізацію діяльності злочинних угруповань, до яких належать представники однієї або декількох споріднених національностей. Це призводить до формування стійкого уявлення, що одні етноси є потенційно «більш злочинними», ніж інші. За активного сприяння ЗМІ, фактично, відбувається своєрідне «навшування ярликів». В подальшому в постійно звинувачуваної етнічної групи може виникнути бажання постійного підтвердження негативних стереотипів, коли оточуючий соціум сприймається як агресивне, вороже середовище, в якому необхідно вижити. До вже традиційних «злочинців» зазвичай відносять чеченців, осетинів, грузинів, вірмен, кримських татар, ромів тощо.

Проте, на думку журналіста С.Климовича, саму концепцію етнічної злочинності слід сприймати досить скептично: «Якщо в Україні організоване злочинне угруповання складається з українців чи росіян, ми не називаємо його етнічним. Але якщо це вихідці з однієї країни, наприклад, Грузії, тоді сприйняття кардинально змінюється. На вересень 2010 р. міліція виявила 237 організованих злочинних угруповань, з яких лише 7 були створені за етнічною ознакою. Але загально визнаним є факт: саме етнічні угруповання порівняно з іншими мають більш згуртований та стійкий характер» [11, 11].

Влітку 2009 р. у м. Марганець відбувся конфлікт на міжнаціональному ґрунті, спровокований бійкою між українцями та вірменами, в результаті якої загинув український міліціонер. Містом прокотилася хвиля протестів: мешканці вимагали гарантій об'єктивного розслідування і покарання вбивці, а також всезагальної депортації вірменського населення з Марганцю. На сайтах вірменських організації виражалось занепокоєння зростаючою ксенофобією, висловлювались претензії до необ'єктивного висвітлення подій у ЗМІ, зокрема, на телеканалі «ІНТЕР». Резонанс викликали й чергові висловлювання лідера ВО «Свобода» О.Тягнибока, що Україна перетворилась

у багатонаціональний смітник, де розповсюджується агресія іногородців. Вірменська діаспора вважає, що офіційна влада, нічого не робить для заборони подібної пропаганди.

Аналогічний інцидент стався у січні 2011р. в Нікополі, на щастя, без таких серйозних наслідків. Як серед місцевого населення, так і у пресі конфлікти пов'язували з безчинствами мігрантів. Інцидент також привернув увагу дипломатів і преси Вірменії: у численних заявах та зверненнях зазначалось, що конфлікти виникають не з вини вірменського народу як такого, а лише окремих його представників і кримінальних елементів, що й кидають тінь на інших.

Останнім часом об'єктом ненависті в Україні стала і менш традиційна для нашої держави етнічна група – в'єтнамці. У Харкові проживає найбільша в'єтнамська діаспора, представники якої компактно селяться в окремих районах міста і переважно зайняті торгівлею на ринках. Через налагоджений потік нелегальної міграції їх кількість постійно зростає, що викликає незадоволення з боку місцевого населення. Як методи «боротьби» з в'єтнамськими мігрантами використовуються масові марші протестів та періодичні міліцейські рейди за сигналами «пильних» громадян. Активно застосовується і метод «плакатної війни»: навесні 2011р. на вулицях Харкова можна було побачити плакати з карикатурним зображенням в'єтнамця зі звірячим виразом обличчя та закликами: «не купуй, не спілкуйся, не здавай квартиру!», «очистимо місто від нелегалів!» тощо.

Неабияка упередженість існує й по відношенню до кримських татар. Низка «слов'янських» організацій, які діють в Криму, через ЗМІ активно поширюють заяви, де наводять факти «агресивної поведінки татар щодо слов'янського населення», групового побиття громадян з особливою зухвалістю і жорстокістю», посилаючись, зокрема, на бійку в Судаку у 2009 р. Резонансним злочином, навколо якого кримські політики розгорнули масштабну інформаційну кампанію, стала трагедія в Джанкої влітку 2010р., коли психічно хворий кримський татарин вбив 5-річного українського хлопчика. Кримське відділення ВО «Свобода» після інциденту вимагало від президента повної ліквідації автономії в Криму. «Антитатарські настрої» активно роздмухуються також проросійськими казаками та скінхедами: «ваххабіт вчинив розправу над слов'янином», «татарин приніс в жертву російську дитину», в інтернеті з'являються заклики щодо помсти кримським татарам. Відбувалися прес-конференції, пікети, проходив збір підписів. У відповідь на цю пропагандистську кампанію Меджліс кримськотатарського народу вимагав припинити насадження ксенофобії, не розпалювати такими заявами міжетнічної ворожнечі, акцентуючи увагу на різній етнічній приналежності вбивці та жертви.

Один з провідних лідерів кримських татар М. Джемільєв, зокрема, закликає до невідкладних дій стосовно осіб, які готові спровокувати виникнення міжетнічних конфліктів та вимагає очистити від них парламент. До подібних ксенофобів він відносить в першу чергу А.Могильова та Д.Табачника, в діях і висловлюваннях яких присутні негативні оцінки та судження щодо кримських татар.

Негативне ставлення зберігається також й по відношенню до ромів, представників кавказьких народів, яких вважають експансіоністами та «тихими окупантами».

Все більше зростаючу небезпеку становить і популяризація ультраправих радикальних ідей, які, зокрема, набирають силу в Російській Федерації. Об'єктом агресії там традиційно виступають кавказці, а також узбеки, таджики, киргизи тощо. У грудні 2010 р. в Москві пройшли резонансні «дні ненависті», коли у відповідь на вбивство з хуліганських міркувань футбольного фаната Єгора Свиридова вихідцем з Кабардино-Балкарії, групою російської молоді був влаштований масовий погром на Манежній площі, де постраждали й безневинні люди неслов'янської зовнішності. Побиття кавказців та азіатів продовжились і на станціях метро. Міліція вважає, що сутички були спровоковані учасниками радикальних націоналістичних угруповань.

Заворушення, що з Москви перекинулися і на область, у пресі вже охрестили «анти кавказьким бунтом». Лише в столиці, «з метою запобігання несанкціонованим акціям протесту та міжнаціональним конфліктам» було затримано понад тисячу осіб. Частина москвичів (і не лише націоналістів) звинувачують в усьому кавказців. Натомість, представники кавказьких діаспор вважають, що причиною масових заворушень стали ксенофобія та ісламофобія в російському суспільстві. Експерти переконані, що найближчим часом Москвою може прокотитися нова хвиля міжетнічних заворушень – ідеї нацизму вже перейшли з інтернет-форумів у масову свідомість значної кількості громадян. Зокрема, неонацисти вже кілька років проводять у московському метро акцію «білий вагон», звільняючи потяг від «чорних».

Викликає занепокоєння й те, скільки симпатиків знайшлося у сумнозвісного норвезького терориста Андерса Брейвіка, який радикальними методами вирішував «проблему ісламізації Європи». На думку української праворадикальної організації «Тризуб», років через 10-15 ця проблема буде актуальною і для України, якщо не зміниться підхід до міграційної політики. Кожен народ має жити у своїй державі, Брейвік лише виразив сподівання більшості корінного населення Європи.

З метою визначення рівня толерантності в Україні Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса взимку 2009р. було проведено одноіменне соціологічне дослідження, результати якого засвідчили, що 75% респондентів оцінюють етнічну ситуацію в Україні як вкрай напружену. У багатьох не вистачає упевненості, що найближчим часом не виникатимуть

міжнаціональні конфлікти. Близько 50% опитаних взагалі негативно ставляться до мігрантів [13, 6]. Дані соціологічних досліджень, проведених в рамках проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» Н.Паніною, Є.Головахою, В.Паніотто також засвідчують збереження високого рівня психологічного відмежування населення України від представників інших національностей. Зокрема, значна соціальна дистанція спостерігається по відношенню до кавказців, ромів(циган), арабів, турків, кримських татар тощо [14]. Вона виступає психологічною передумовою формування відповідного рівня національної толерантності.

Щоб запобігти виникненню конфліктів на міжетнічному ґрунті та розповсюдженню негативних етнічних стереотипів, держава має дотримуватись виваженої політики у сфері міжнаціональних відносин. Зокрема, впроваджені відповідні статті у Кримінальному кодексі. Ст. 161 передбачається покарання за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, але в суді вона застосовується вкрай рідко. Ст. 300 забороняє розповсюдження творів, які пропагують культ насильства та жорстокості (наприклад, «Майн кампф» Гітлера). На розгляд українського парламенту у 2008 році було внесено законопроект (автор Т.Чорновіл) «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості), але він так і не був прийнятий.

У квітні 2008 р. за дорученням Кабінету міністрів було створено Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості. З цієї ж метою, з початку 2010р. в Україні заборонено у зведеннях МВС вказувати національність та громадянство злочинців. На практиці, на жаль, спостерігається протилежне, варто подивитися хоча б один випуск кримінальної хроніки. Ефективність цих кроків покаже час.

Як можна побачити, характер міжетнічних взаємин та рівень їх конфліктогенності залежить не лише від особливостей розвитку політичної, соціально-економічної та інших систем, а й від рівня культури міжетнічного спілкування. Негативні етнічні стереотипи стають підставою панування атмосфери ворожості та підозрливості. Вони можуть бути породжені впливом історичних обставин, що проявляються у зміні поглядів етнічної групи на своє історичне минуле і бажане майбутнє, ситуативних чинників, активізацією міграційних процесів і тих наслідків, які вони мають тощо. Негативні етностереотипи небезпечні ще й тому, що мають тенденцію накопичуватись у масовій свідомості, щоб в майбутньому зненацька вибухнути. Деякі етнічні групи перманентно знаходяться у зоні ризику – є об'єктами ксенофобії, постійно піддаються дискримінації або нападам на ґрунті ненависті, що не може не викликати занепокоєння. Найгірше, мабуть, те, що у меншини, яка піддається дискримінації, виробляється такий самий спотворений, ворожий стереотип сприйняття більшості, з якою вона має справу, а також упередження щодо інших меншин. Складність комунікації і впевненість етнічних груп у взаємній несумісності створюють умови для формування у них стану агресивності, який робить людину несприйнятливою до раціональної поведінки, а будь-яка дія викликає різку негативну реакцію у відповідь.

Література:

1. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и великая степь / Л.Н. Гумилев / Тов-во Клышников, Комаров и Ко. – М., 1992. – 257 с.
2. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навчальний посібник. – Видання друге, доп. і перероб. / В.Л. Арбеніна / ХНУ імені В.Н.Каразіна. – Х., 2007. – 316 с.
3. Львовичкіна А.М. Етнопсихологія: Навч.посіб. / А.М. Львовичкіна / МАУП. – К., 2002. – 144 с.
4. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник /В.Б. Євтух, В.П. Трощинський / К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. – 280с.
5. Бердяев Н. Судьба России. Опыт по психологии войны и национальности / Н.Бердяев. – М.: Мысль, 1990. – 205 с.
6. Платонов Ю.П., Почебут Л.Г. Этническая социальная психология / Ю.П. Платонов, Л.Г. Почебут / Санкт-Петербург., 1993. – 348с.
7. Сміт Е. Національна ідентичність / Е.Сміт / Пер. з англ. П.Таращук. – К.: Основи, 1994. – 221 с.
8. Середа В.В. Етносоціологія: Навчальний посібник /В.В.Середа/ – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 160 с.
9. Котигоренко В. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні // Політичний менеджмент. – 2008. - № 5. – с.85-104.
10. Мечетная Н. Взятие Европы // Корреспондент. – 2010. – 1 октября. – с.58-60.
11. Загородня І. Чужі // Український тиждень. – 2010. – 15-21 січня. – с.26-27.
12. Климович С. Чужаки: Этномания в Украине // Вечерние вести. – 2010. – 4-10 декабря. – с.11
13. Онищенко О. Про науку толерантності // День. – 2009. – 21 жовтня. – с.6.

14. Див., наприклад: Панина Н. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине //Социология: теория, методы, маркетинг.– 2005.–№4.–с.26-46; Паніотто В. Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994–2007) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.–2008.–№1.–с.197-215.